

Hakas Masalları

TL 4068 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Halk Edebiyatı

Prof.Dr. Gülsüm Killi Yılmaz

Палыхчы паза суғ ээзі

Алында-пурунда палыхчы чуртаптыр. Пірсінде ол, чар хазына киліп, сөзірбе тыхтапча.

— Син ноо ниме итчезің? — сурча суғ ээзі аннаң.

— Сөзірбе тимнепчем суғ ээзін тударға! — нандырча палыхчы.

— Че анзын піс көрербіс адыр, — тіп, суғ ээзі палыхчыны хаап алған.

Палыхчы, оңдай киліскенде, сөзірбезін, хаап алып, суғ ээзінің үстүне тастабысхан. Ам суғ ээзі ол сөзірбее сырбал парған чатча.

Паза, полцаа чохта, сурынча:

— Синің асханың полды, позыт, че таңда пазох күрезербіс, — тіпче.

— Мағаа сыдап полбаанда, паза синінең ноға күресчеңмін, — тіпче палыхчы. — Син минің кічіг харындазымнаң күрес көрерзің.

Таңдағызында палыхчы пір абаны чидектеп¹ килген. Суғ ээзі, суғдаң сых киліп, абаа чапсынған. Аба суғ ээзін, чаба-пүре тут киліп, алтына кире тартып алған. Хайди полза, аба айғағынаң поэп, суғ ээзі суға кире сегірібіскен. Суғ түбінең палыхчаа хысхырча:

— Таңда килерзің, сүменең² марғызарбыс!

Таңдағызында палыхчы пазох килді суғ хазына. Суғ ээзі, суғдан сыға ла, хамчызын пулутха сығара тастады.

Палыхчы, аны көріп, чоохтапча:

— Ол нимедір! Минин көр көрербіс амды!

Парған, пір тал сыы тартып алған.

— Мына, — тидір, — көр, мин пу талны күнге сығара тастабызам.

Суғ ээзі көрче. Палыхчы суғ ээзін талны харах албин көрдірче. Күнге көріп, суғ ээзінің харахтары частан парғаннар.

Палыхчаа ол ла кирек полған.

— Тігіне, тігіне! — тіпче. — Тал ағас күнге чит парды!

Суғ ээзі күнзер чоо аңдыпча, хақан харахтарына пір дее ниме көрінминібіскенде, палыхчы хысхырыбысхан:

— Оортах, оортах! Тал ағас үстүңе түс килір!

Позы, тізең, хайдар-хайдар хуластап¹ киліп, кистіне чазыра тутхан талнаң суғ ээзін тигей пастыра улдурыбысхан². Суғ ээзі талчых парған чатча. Палыхчы, чобалған улып, тапсапча:

— Сөлеем хайза, тал ағас үстүңе түзер тіп. Күн пөзік нооза, андартын ниме тилиг түсче.

Суғ ээзі чадап ла айылған.

— Көрбин халғам түсчөткөнін, — тіпче, пазын тудына өстөп.

Суғ ээзі сағынча: «Пу кизидең ас полбас одыр».

— Хайди идер зе, синің асханың полды, — тіпче. — Сирер, кизилер, пістең күстіг полтырзар. Паза сирерге харығ полбаспын.

Ол сыынаң пеер суғ ээзі суғ түбінде чуртапча, чарға, тізең, паза сыхпинча одыр тіп, чонда чоох чөредір.

- “Balıkçı ve Su İyesi” masalı olağanüstü masallar (*xayxastiğ nimaxtar*) grubunda değerlendirilir.
- Anlatım kısa ve yoğundur.
- Olağanüstü unsurlar içerir (su iyesi ile karşılaşma, iddialaşma vb., sebep açıklayıcı özelliinden ötürü muhtemelen bir efsaneden masala dönüşmüş olabilir).
- Kişileri olağanüstüdür (*suğ eezi*).
- Kişilerin özel adları yoktur (*Palıxçı*).
- Olaylar belirsiz bir zamanda (*alında purunda*) ve mekanda geçmektedir.

Ікі харындас

Пір аалда ікі харындас чуртаптыр. Улуғ харындазы пай полтыр, кічіг харындазы — чох-чоос, пір дее нимезі чох кізі. Кічіг харындазы ноо даа ниме сурза, улии пір дее ниме пире чоғыл, полыс иде чоғыл. Анзынох хырысхлапча:

— Толказы чохсың син, — тіпче, — эрінчек, нимее чарабаанзың.

Пірсінде кічіг харындазы, тарыныбызып, улуғ харындазының иң чахсы хара асхырын, оғырлап алып, хойығ ағас аразына апарып, палғап салған. Иртенінде улуғ харындазы хабынза, асхыры чоғыл. Аар-пеер чүгүрче — асхыры чоғыл... Ам, кічіг харындазынзар киліп, сурча:

— Минің хара асхырым чіт парды. Көрген полба пірее чирде алай искен полба?

— Чох, көрбеем, — тіпче кічии. Түрче сағын көріп, теен: — Төлкецізер¹ парып, төлке салдыр көрерге кирек.

Улуғ харындазы, аалны ибіре чөріп, төлкеці таппин, пазох килді кічіг харындазынзар.

— Пірее төлке салчаң кизи пілче полба? — тидір.

— Пу чағында мин андағ кизи пілбинчем, — тіпче кічии.

— Минің асхырым тапхан кизее, ады чох полза, ат мўнді-
рерчікпін, кибі чох полза, кип кизірттерчікпін, — тіпче пай
харындазы. — Көрглеп көр, арса, табарзың...

Аны истіп, кічіг харындазы тіпче:

— Мин сала-сула төлке салчаң полғам. Аны хақан даа пір дее
кизее чоохтабас ползаң, төлкелеп көрерчікпін. Арса, пірее ниме
сых таа парар.

— Ноға сөлецең? Пір дее кизее сөлебеспін. Чахсы идіп, улыс
пир, — тіп, алданча улуғ харындазы.

— Хайди идер зе, иирде, тигірде чылтыстар сыххан туста, килерзің, — тіпче кічии.

Улуғ харындазы наныбысты. Кічии, тізең, ол туста иргі інек мүүзі таап алып, ніске пазын үзе кис салған, үттіг полар иде. Ам ибінің хыринда одыр салған, харындазын сағып одыр. Анзы, күн кіргелектök, ахыңнабинаң¹ чиде салған:

— Че, табырах төлке сал көр, — тіпче.

— Тохта, маңзыраба, ам даа ирте. Чылтыстар сыххалах. Мин, чылтыс ла сыхса, төлкелидирбін, — тіпче кічии.

Харындас-туңма ам чылтыс сығарын сағып одырлар. Пір чылтыс көріне түсті, анаң пазох пір... Улуғ харындазы, чылтыс санап, ирнін хыймырадып одыр. Кічии, тізең, хараан нуубысхан

одыр, сабыхсаан полып. Тигірде чылтыс көп сыххлап килгенде, кічіг харындазы, харағын азып, чоохтапча:

— Че, ам сынап көрең.

Мүүзін алып алып, харағынзар тудып, тигірні ибіре көрглепче. Улии, ахсын ас салған, аныңох соонча көрче. Кічии төбін көрзе, улии одыра түсче, чоғар көрзе, тура хонып, мойнын сөө тартыпча, күстенгенінең аның хамағында тир сыххлап килген.

— Тігі чарых чылтысты көрчезің ме? — тидір кічии.

— Я, көрчем, — нандырча абаазы.

— Андар алдыра пілдірче синің чідиің. Парып, көрглеп көр. Ол ла чылтысты көре пар, чахсы көр, хыйа тартыбыспа, — тіпче «төлкечі».

Ам абаазы хара пиизіне алтанып алған парир. Туңмазы көзіткен чылтысха ла көріп одырча. Ыр бе, ас па парған, ағас аразына кірібіскен... Иди парчатханда, алнында чылғы кістебіскен. Мүн салған хара пиизи удурох кістепче. Ам ол чылғы кістеен чирге парир. Хойығ ағас аразына кір парза, асхыры мында палған салған тур. Ам чоо өрінче пу кізі.

Ибіне киліп, туңмазына чабалғынаң ат, иргі-хурғу кип пирче.

Ўр бе, ас па полғанда, хости аалда пір улуғ пайның пір абдыра¹ алтын ахказы чіт партыр. Пай кізі, оғырны табарға тіп, пу чағынғы төлкецілерні чыып, төлке салдырча, хамнарны чыып, хамнатча. Нинче пар төлкецілернің, хамнарның туказы чох полча — ахча табылбинча.

Пу пайның алтын ахказы чіткенін пайаағы харындас піл салған. Хусхун хусхунның харағын хачан даа чухчули² чоғыл нимес пе зе? Пай харындазы, пу пайзар киліп, чоохтапча:

— Минің харындазым төлке саладыр. Пірсінде минің хара асхырымны, оғырлап парғаннарында, ол тапхан.

Аны истіп, пу пай, чох-чоос харындасты хығыртып алып, чоохтапча ағаа:

— Син искен поларзың, минің пір абдыра алтын ахча чіт парды. Син ол ахчаны табарға кирексің. Таппазаң, мойның үзе саап салам.

— Ханназа — ханзың, пиглезе — пигзің. Сіерде күс. Сіерден азып, хайдар парарзың. Сынабох көргейбін. Мин иирде, чылтыс сыхса ла, төлке саладырбын. Пүүн пулуттығ, ниме сыхпас, төлке сал полбаспын, — тіпче кічіг харындас.

— Хайди идер зе, сағаайбыс¹, айас полғанча, ағаа читіре сині пиктеп саларбын, — тіпче пай.

Ам кічіг харындас харасхы чирде чаптыр салған одырча. Аны хадарарға пай поэнының ікі атығчызын турғыс салған.

Кічіг харындас, чабығда одырчадып, абаазына чоо тарынып одыр, анзы пирген сөзін тут полбаан үчүн. Иди одырчадып, ол ачиинаң ырлап сыххан:

Хайран минің хара пазым
Хайда ла парып түскей ни?
Хайранох минің тоң көксім
Хайда ла парып чатхай ни?

Пу кізінің ырлапчатханын истіп, тасхар турған хадарчылар, ізік тохладып, көөлче тапсасчалар:

— Адыр, тохта, оол, чахсы идіп, пісті сығарбадах, ниме хын-заң, аны пирербіс.

Оларның пірсінің ады Хара Пас, пірсіни — Тоң Көгіс полтыр.

Алтын ахчалығ абдыраны пу атығчылар алғанын чох-чоос харындас сизін салды.

«Че, чахсы», — тіп сағынча ол. Анаң чоохтапча:

— Андағ полза, чараай за. Молчас мындағ ползын: пу ахчаның чарымын орта чара үлезербіс, паза пір чарымын аал

тастындағы ээн чуртта турған чалғыс столба алтында көм салыңар. Иди итпес ползанаңар, тіріг халарбыс тіп сағынмаңар.

Аны истіп, Тоң Көгіснен Хара Пас олох хараа ахчаның чарымын пу кізі чоохтаан чирде чыып салғаннар.

Таңдазында иирде, чылтыстар сыхлап килгенде, пайаағы пай, киліп, төлке салдырча. Кічіг харындас, мүүзін алып, тигірни үс айландыра көріп, чоохтапча пайға:

— Тігі чарых чылтысты көрчезіңме? Ол чылтысха көп-көні пар. Иди парчатсаң, аал пазында чалғыс столба пар осхас. Чідииннің чарымы абдыразынаң хада ол столба төзінде чазырыл парған чіли пілдірче. Парып, көріңер. Аннаң пасхазын, абдыразы чохта, тапчаң ондай чоғыл. Күс читпинче, — тіпче, — хайди итсеңер, іди идіңер.

Пай пар-чох чоннаң, ээн чуртха парып, чалғыс столба төзін хас көрзелер, чіткен ахчаның чарымы анда чатча.

Анзын даа тапханына өрініп, пай пайаағы чох-чоос төлкеціні ПОЗЫДЫБЫСТЫ.

- “Yaşantı hakkında masallar” ya da “gerçekçi masallar” grubunda ele alınabilecek bir masaldır.
- Anlatı nesir biçimindedir. Uzun denebilecek bir masaldır.
- Anlatıda doğüstü güçler vb. yoktur. Kişiler gerçekçidir.
- Kişilerin özel adları yoktur. Özel adları olanların ise uydurma adları vardır (Xara pas, Toñ köğis vb.)
- Olayların geçtiği yer ve zaman belirsizdir (Pır aalda vb.)

Пүдүрчүннөң Түлгү

Пүдүрчүн уғаа тың симірчең хус. Симір парған туста учух таа пола чоғыл. Аннаңар аны Түлгү тың көп чіпче. Пір хати Пүдүрчүн, Түлгүчектең өс аларға сағынып, андар учух киліп, сурча:

— Уғаа күлкістіг чирге парарың килче бе, Түлгүчек?

— Ноға килбечең, килче, — тіпче анзы.

— Че, килче полза, минің соомча чөріп одыр.

Ам пулар ікөлең парирлар. Пүдүрчүн алнында учуғып одырча, Түлгүчек аның соонча чүгүріп одыр. Иди парчатсалар, аал пазында пір турачах турча.

— Тігіне көзенекте нимедір, көрчезің ме, Түлгүчек? — тидір Пүдүрчүн.

Түлгүчек көрзе, апсах-иней одырлар. Инейі тағыранып одыр, апсағы палты саптап одыр¹.

— Я, көрчем, — тіпче Түлгү.

— Че ам аннаң харах алба, амох хайдар-хайдар күлкістіг полар, — тіпче Пүдүрчүн.

Иди тібинен, Пүдүрчүн, учух парып, инейектің тигейіне одырыбысты. Апсағы, аны көр салып:

— Тохта, тохта, иней, хыймыраба, — тидір. Позы, палтызын хаап алып, инейнің пазын сабарға хуластапча. Палтызы инейінің пазына теер туста, Пүдүрчүн учуғыбысхан, инейек, тізең, стол алтына пурли ла халған¹. Апсағас ам, ниткезін тырбап, көр тур. Аны көріп, Түлгү хайдар-хайдар ээрепче², істін тудын салған ағактан чөр.

Пүдүрчүн, айлан киліп, сурча:

— Че, көрдің ме күлкістіг ниме?

— Көрдімөк, — тіпче Түлгү, хатхырған өкпезін пазын полбин.

— Пу позың полғали, пірее нимедең хорыхказың ма? — сурча Пүдүрчүн Түлгүдең.

— Чох, пір дее нимеден хорыхпаам, — тидір анзы.

— Хорғыстыҕ чирге парарың килче бе?

— Парааң, — тіпче Түлгү, — күлкістіг ниме көргенде, хорғыстыҕ даа нимені ноҕа көрбечең.

— Че, минің соомча чөріп одыр, — тіп, Пүдүрчүн учух парир. Түлгүчек аның соонаоң чүгүрче.

Піди пулар аал ортызына чит килділер. Аал аразында Түлгүні, көр салып, адайлар, хайдар-хайдар үрізіп, сүр сыхтылар, кізілер, тізең, ағас-тастыҕ сүрісчелер. Түлгү, худы халбин¹ чүгүріп, сүмеленіп², чадап ла ос халды пу хыйалдаң. Пу киректең озып, чазаа парып, анда ахыңнапчадыр. Түлгүнің хайди пол чөргенін көр чөрген Пүдүрчүн, аның хырина учух киліп, сурча:

— Че, көрдің ме хорғыстыҕ ниме, хайдағдыр?

— Чағын арах кил, хулаам тунып, пір дее ниме испинчем, — тидір Түлгү.

Пүдүрчүн, чағын арах киліп алып, пазох сурча:

— Хорғыстығ нимені көрдің ме, хайдағдыр?

— Хулаам тун парды, чоохтаан чооғыңны пір дее истіп пол-бинчам, — тидір Түлгү.

Аның соонда Пүдүрчүн, Түлгүзер чапсыра³ киліп, хысхыр сыххан. Иди хысхырчатханда, Түлгү аны хаап алған.

— Адыр, тохта, Түлгүчек, чібе, мині чирге хачан даа үр бе сағаа. Өлер алнында пір чоох сурып алим, — тіпче Пүдүрчүн.

— Че, сур, — тидір анзы.

— Інек хайди мүүридір?

Түлгүчек, ахсын аспин:

— Му-му! — тібіскен.

— Ат хайди кістидір? — тіпче Пүдүрчүн.

— Ии-ии! — тіпче Түлгү, ахсын аспин.

— Пүөр хайди улидыр?

— Аууу-ауу-у-у, — тіп, ахсын чалбах азыбысхан Түлгүчек. Аның аразында Пүдүрчүн Түлгүнің ахсынаң пір ле пола халған. Ам, сығып алып, тастых арах одыр салған Пүдүрчүн сурча:

— Түлгүчек, мынча полғанча, тосхазың ма?

— Чох, тоспаам, — тіпче Түлгү.

— Тозар чирге парарзың ма?

— Тозар чирге парбин за, парам.

— Че, минің соомнаң чөріп одыр, — тіп, учух парир Пүдүрчүн. Ам пулар парирлар. Иди парчатсалар, чолча ікі аңчы килчелер. Санахтарына¹ ит таарлап салтырлар.

— Че, тігіне көр, ікі аңчы килирлер. Санахтарында толдыра ит. Олар ам мині сүрізерлер. Син мында чазыныбыс. Мині сүрізіп, ырабыссаларох, тосханча чіп аларзың, — тидір Пүдүрчүн Түлгее.

Позы, аңчыларның алнына чидіп, ханадын сыы² атырған полып, учух полбин, оңар-тискер пол чөр. Аңчылар, Пүдүрчүннің іди пол чөргенін көр салып, санахтарын тасты, аны сүріс парирлар. Удур-төдір көөгізіп, илееде ырабысханнарында, Түлгүчек, киліп, оларның иттерін тооза чіп парыбысхан.

Аңчылар, Пүдүрчүннi тут полбин, хол сабызып, айлан килзелер, иттерi чоғыл. Ам улуғ ачығда хуруғ нанчалар.

Пүдүрчүн Түлгүчексер учух килзе, анзы харнын педейте чiп алған, өстеп, тынастап чадыр.

— Тостың ма? — сурча Пүдүрчүн.

— Тостым, тостым, — тiпче Түлгүчек.

— Ам, чылығ чирде чадып, тынанарың килче бе?

— Килче, хайдар-хайдар уйғум килче. Узуп алза, уғаа чахсы поларчых, — тидiр Түлгүчек.

— Че, андағда минiң соомча чөрип одыр, — тiп, учуғыбоғысты.

Түлгүчек аның соонанох парча. Иди парчадып, көрзе, Пүдүрчүн пiр хайа алтында хуюның³ үстүнде одыр салтыр.

— Пу минің алтымдағы хуюны көрчезің ме? Ағаа кіріп, чат, — тіпче.

Ам Түлгүчек, ол хуюға кіріп, чадыбысты тымых, чылығ чирде. Иртен иртөк Пүдүрчүн көрзе, кичеегі аңчылар пу килирлер. Оларны көр салып, пазох аңчыларның алнында парир, ханадын атырған улып, оңар-тискер түс парир. Аңчылар пуға ам тарынчахтар. Хайди даа тудып өдірерге тіп, сүріс сыхтылар. Пүдүрчүн үр дее полбаан, пу аңчыларны пайаағы хуюға ал килді. Аңчылар көрзелер, хуюда Түлгү чадыр. Ам олар Түлгүні өдіріп алдылар. Ана іди Пүдүрчүн Түлгүдең өс алтыр.

- “Bıldırcınla Tilki” bir hayvan masalıdır.
- Masalın kişileri hayvanlardır. İnsansı özellikler taşırlar (konuşurlar, intikam duyguları vardır vb.)
- Nesir şeklindedir, kısa bir anlatıdır.
- Bıldırcın tilkiyi gülünç bir yere, korkunç bir yere ve doyulacak bir yere götürerek (üçlü bakışım) avcılarının eline düşürür ve intikamını alır.